

1. *Постановление ЦК КПСС «Об улучшении деятельности Советов депутатов трудящихся и усилении их связей с массами» от 22 января 1957 г.* – М., 1957.
2. *Постанова Центрального Комітету КП України і Ради міністрів Української РСР «Про передачу додатково на вирішення виконкомів обласних, Київської і Севастопольської міських Рад депутатів трудящих, міністрів і керівників відомств Української РСР питань господарського і культурного будівництва» // Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР.* – 1965. – № 11.
3. *Пыжиков А.В. Хрущевская «оттепель».* – М., 2002.
4. *Положення про вибори в обласні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР.* – К., 1939.
5. *Положення про вибори до обласних, районних, міських, сільських і селищних Рад депутатів трудящих.* – К., 1951.
6. *Кульчицький С. Україна між двома війнами.* – К., 1999.
7. *Закон Української РСР «Про вибори до місцевих рад народних депутатів Української РСР Прийнятий на десятій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання».* – К., 1981.
8. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО).* – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 5305.
9. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 3352.
10. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 3353.
11. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 3357.
12. *ЦДАГО.* – Ф. 1. – Оп. 46. – Спр. 5305.
13. *ЦДАГО.* – Ф. 1. Оп. 32. – Спр. 623.

Л. О. Гнатенко

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»

На сучасному етапі сільське господарство України знаходиться у досить важкому становищі. Останнім часом питання його реформування визначають суперечки різного характеру, багато з яких закладено ще з часів «хрущовської відлиги». Відтак, актуальністю набуває дослідження сільського господарства України за доби Хрущова, його позитивні та негативні зміни, які відбувались в 50 – першій половині 60-х рр. ХХ ст.

Після проголошення незалежності України дослідження аграрних проблем 1950 – першої половини 60-х рр. проводяться на основі нових підходів, зумовлених утвердженням економічного, політичного та ідеологічного плюралізму. Плідним є доробок відомих вітчизняних вчених В. Барана, В. Даниленка [1], С. Кульчицького [2; 3]. У своїх працях вони започаткували нові підходи до осмислення досліджуваного періоду. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. побачив світ ряд нових досліджень з цієї проблеми, авторства О. Завальнюка, І. Рибачка [4], І. Лубко [5], І. Русінова [6], І. Романюка [7; 8] та ін.

Метою статті є з'ясування сутності, характеру та особливостей змін у сільському господарстві 50 – першої половини 60-х рр. ХХ ст., розкриття переваг і недоліків реформи в Україні цього періоду.

Необхідність якнайшвидшої зміни сільськогосподарської політики усвідомлювалася всіма спадкоємцями Сталіна, хоч сутність перетворень в аграрному секторі вони розуміли по-різному. На початковому етапі «колективного керівництва», що характеризувався гострою боротьбою за владу, виокремилося два основних варіанти нового аграрного курсу. Їхніми ідеологами були Маленков і Хрущов, які осібню визначали пріоритети сільськогосподарського розвитку.

Заходи, запропоновані Маленковим у серпні 1953 р., полягали в зниженні податків, припиненні адміністративного тиску на особисте підсобне господарство й наділенні селян елементарними соціальними правами (першочерговою мірою була, звичайно, видача паспортів). Ні про які додаткові інвестиції мова не йшла. Перед-

бачалося «включення» економічного механізму: через різке зниження обов'язкових податкових виплат колгоспи зможуть направляти отриманий прибуток на поліпшення машинно-тракторного парку, розширення виробництва, соціальну сферу. Крім того, передбачалося, що вільний розвиток особистого підсобного господарства дозволить досить швидко впоратися з нестачею продуктів. Таким чином, на основі економічних важелів вільно й природно повинні були розвиватися й колгоспно-радгоспна економіка, і сільське господарство.

Хрущов уявляв собі вихід із сільськогосподарської проблеми по-іншому. Його основна ідея полягала в «індустріалізації» сільського господарства: перетворенні колгоспів у великі господарства зі своєю машинно-тракторною базою, а селян – у робочих радгоспів. У результаті цього, праця сільського жителя мала, на думку Хрущова, максимально наблизитися до праці городянина й стати вільною від «дрібнобуржуазних пережитків». Ці ідеї були вже відомі за проектами «агроміст», вони сполучили в собі соціальні ілюзії й звичний адміністративно-бюрократичний стиль управління сільським господарством [7, 157].

Гострота ситуації й загальна занедбаність положення перетворили аграрну політику в одне із ключових питань навесні – влітку 1953 р. Першочергові заходи були сформульовані на сесії Верховної Ради СРСР у серпні 1953 р. Вони зводилися до підвищення закупівельних цін на сільгосппродукцію, збільшення капіталовкладень в аграрний сектор економіки й радикальних змін щодо підсобних господарств. З останніх були «списані» недоїмки за обов'язковими держпостачаннями, а сільгосподаток був зменшений вдвічі [3, 125].

Так завзято, як у роки «кукурудзяної епопеї» (1955 – 1962), політика партії на селі ніколи не проводилася. «Царицю полів» – кукурудзу в примусовому порядку саджали скрізь, аж до північних районів Архангельської області. За ці роки площі під кукурудзу були збільшені вдвічі й досягли до 1962 р. 37 млн. га, перевищивши загальну площу розораних цілинних і перелогових земель [9, 407]. Тверда регламентація зверху, беззаперечні вказівки, де й що сіяти призвели до того, що посіви пшениці й жита в традиційних землеробських районах скоротилися, а загальний збір зернових знизився. «Кукурудзяна епопея» – найяскравіший приклад економічного фетишизму й волонтаризму, але не єдиний. У ці ж роки повсюдно й ретельно впроваджувалися «рятивні» для підвищення продуктивності сільського господарства квадратно-гнездовий метод посадки рослин, безприв'язне утримання корів і роздільне збирання хлібів, а також проводилася ліквідація чистих парів.

У цей час Україна виступала одним з основних виробників сільськогосподарської продукції. Проте, село на середину 1950-х рр. залишалося напівзруйнованим, а колгоспники – безправними. Все це вимагало термінових змін у сільському господарстві. Однак цього практично не сталося. Увага спрямовувалася не на підвищення продуктивності праці та врожайності, а на нарощування кількісних факторів, розширення площ під зернові культури. Загострилися проблеми в розвитку тваринництва. У другій половині 1950-х рр. все ж таки вдалося досягти певного збільшення обсягу сільськогосподарської продукції. Це, «окрило» партійне керівництво і на семирічку (1959 – 1965 рр.) були заплановані необґрунтовані, нереальні темпи зростання. Закономірно, що вони були зірвані: екстенсивні методи ведення господарства дедалі більше виявляли свою неспроможність та безперспективність.

На початку 1960-х рр. сільське господарство вступило в стадію чергової кризи, зумовлену хрущовським адмініструванням. Економічні стимули, що досить

швидко довели свої переваги, були скасовані, розширене відтворення сільськогосподарської продукції припинилося. Семирічний план 1959 – 1965 рр. у сільському господарстві був провалений. На всіх рівнях влади усвідомлювали необхідність твердого регулювання, а перехід до розподілу продовольчих ресурсів був неминучий. Всі місцеві керівники оббивали пороги московських кабінетів у боротьбі за гарантоване одержання продуктів із центра.

Починаючи з 1958 р., у сільськогосподарському виробництві почався спад. Якщо з 1950 до 1958 рр. обсяг валової продукції сільського господарства зріс на 65%, то з 1958 до 1964 рр. – лише на 3%. Таке саме становище було характерне для всієї країни. 1961 р. в Україні «цариця полів» займала 40% усієї посівної площі. Проте, зернову проблему повністю розв'язати так і не вдалося: після неврожаю 1963 р. СРСР почав імпортувати зерно з Канади та США, що тривало аж до краху СРСР [9, 408]. Такий спад був зумовлений низкою причин:

1. Певна децентралізація командної системи не означала ні її знищення, ні її усунення від управління господарством. Вона у цей час ще зберігала свої основні позиції, що призвело до посилення адміністративного тиску на колгоспи, «урізання» присадибних ділянок та ін.
2. Надпрограми поглинали значну частину матеріальних та людських ресурсів, консервували екстенсивний характер розвитку сільського господарства.
3. Реформи здійснювалися непослідовно, суперечливо, хвилеподібно, в режимі «вперед – стоп – назад» та ґрунтувалися на суб'єктивізмі.

Отже, на початковому етапі реформи сільського господарства УРСР мали успіх, проте, з кінця 1950-х рр. воно опиняється в кризі. Особливо негативний вплив на сільське господарство мали «цілинна» та «кукурудзяна» епопеї, ліквідація МТС та перегони із США. Сільське господарство несло на собі постійний тягар заготівель, планів, податків. Нові суспільно-політичні та економічні умови, що склались в кінці 50 – першій половині 60-х рр. ХХ ст., дали потужний імпульс лише для розвитку сільськогосподарського виробництва, але кардинально ситуацію так і не змінили. Відтак, „відлига” сприяла певному прогресивному розвитку України, але зміни призвели до того, що задуми ініціаторів перетворилися на протилежність. До того ж межі „хрущовської відлиги” були занадто вузькими, аби довести реформи до логічного кінця й докорінним чином оздоровити суспільство.

1. Баран В.К., Даниленко В.М. *Україна в умовах системної кризи. 1946-1980-ті рр.* // *Україна крізь віки*. – К., 1999. – Т. 13.
2. Кільницький С.В. *Спроби реформ (1956-1964)* // *Укр. істор. журн.* (Далі – УІЖ). – 1998. – № 2.
3. Кільницький С.В. *Спроби реформ (1956-1964)* // *УІЖ*. – 1998. – № 3.
4. Завальнюк О.М., Рибак І.В. *Новітня аграрна історія України*. – Кам'янець-Подільський, 2004.
5. Лубко І.М. *Спроби організаційно-економічного подолання кризи колгоспного виробництва в середині 50 – на початку 60-х рр.* // *Український селянин*. – Черкаси, 2002. – Вип. 5.
6. Русинів І.В. *Аграрна політика КПРС в 50-е – першої половині 60-х гг.: опыт и уроки* // *Вопросы истории*. – 1998. – № 9.
7. Романюк І.М. *Перебудова системи управління сільського господарства України (1959 р.)* // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. – Вип. 16. – К.; Донецьк, 2001.
8. Романюк І.М. *М.С.Хрущов і система планування сільського господарства України на початку 1950-х років* // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія*. – Вінниця, 2001. – Вип. III.
9. *Сельское хозяйство СССР: Статист. сборник*. – М., 1960.

О. М. Скрипник

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОГРАМИ БУДІВНИЦТВА ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УРСР (1960 – 70-і рр.)

За роки незалежності Україна змогла не тільки зберегти виробничий потенціал хімічної промисловості, але й примножити його. Оскільки ця промисловість була здебільшого орієнтована на експорт, вона меншою мірою відчувала економічну кризу, а українські хімічні підприємства зарекомендували себе як надійні та стабільні партнери. В історіографії розгляд процесу модернізації хімічної промисловості в Україні частково присутній у працях О. Несторенко [1], Ю. Башмакова [2] та ін. Однак чимало аспектів залишилися поза увагою і потребують подальшої розробки. Метою статті є аналіз особливостей введення та розширення хімічних потужностей УРСР в 1960 – 70-х рр.

Відповідно до планів прискореного розвитку хімічної індустрії в Українській РСР уже на початку 1960-х рр. значних масштабів набула реконструкція діючих хімічних підприємств, а також будівництво нових. Лише протягом 1959 – 1965 рр. передбачалося реконструювати і розширити 47 діючих та збудувати 17 нових хімічних підприємств [1, 157]. Грандіозні плани з розбудови «великої хімії» вимагали значних капіталовкладень. У їх загальному обсязі частка промислових будов хімії, розташованих на території України, складала приблизно 13 – 16 % [3, 11]. На 1959 – 1965 рр., відповідно до розрахунків контрольних цифр семирічного плану, обсяг капіталовкладень у хімічну промисловість республіки становив 1197 млн руб. [2, 30]. Фактичне ж виконання обсягів змушувало збільшувати виділення коштів. Всього на капітальне будівництво в хімічній промисловості України лише у першій половині 1960-х рр. було спрямовано в півтора рази більше коштів, ніж за попередні 40 років [4, 122]. Протягом 1960 – 70-х рр. основні промислово-виробничі фонди хімічної промисловості збільшилися в шість разів. За темпами нарощування виробничих фондів хімічна промисловість посідала перше місце, випереджаючи такі галузі, як електроенергетика, чорна металургія, машинобудування [5, 142].

У хімічній промисловості виробництво було комплексним та комбінованим, де з одного виду сировини отримували різні види продукції. Тому наприкінці 1950-х рр. було взято курс на розширення діючих хімічних підприємств на основі концентрації, спеціалізації та комбінування виробництва. З цієї метою значна увага приділялася проведенню реконструкції хімічних комбінатів та заводів, які раніше орієнтувалися на випуск мінеральних добрив [6, 7].

На початку 1959 р. завершено будівництво першої черги Лисичанського (пізніше – Северодонецький) хімічного комбінату. До його складу, крім виробництва аміаку, слабкої азотної кислоти та аміачної селітри, увійшли цехи з виробництва метанолу, спиртів, формаліну, цех каталізаторів. Разом з виробничими цехами було побудовано велику ТЕЦ, ремонтно-механічний завод, об'єкти водо- та енергопостачання. З 1958 до 1965 рр. обсяг валової продукції комбінату збільшився в 5,5 рази [3, 25]. Відкриття в 50-х рр. багатих газових родовищ дало можливість, замість дорогого металургійного коксу, використовувати на Северодонецькому хімікомбінаті природний газ, що значно спростило технологічні процеси [7, 3]. Усі виробничі цехи цього комбінату були об'єднані в 4 заводи: синтезу аміаку та спиртів, мінеральних добрив, пластичних мас та синтетичних мономерів. Саме тут уперше було організовано багато-